

Szemere Bertalan *Politikai jellemrajzai*-nak
történetéhez¹

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után – az 1850-es évek elején – egymás után jelentek meg emigráns politikusaink és honvédtiszteink emlékiratai, visszaemlékezései. A „nagy év” sikereinek, majd a „bukás” fájdalmának traumatikus emléke még friss volt, nem csoda tehát, hogy majd mindenki igyekezett a másfél év történéseit az utókorra hagyományozni. Emlékeik, élményeik leírásakor tollukat természetesen több, jól kimutatható szándék vezérelte. Először is meg kívánták ismertetni Európát szabadságharcunk hiteles – vagy legalábbis általuk annak tartott – történetével, s ezzel hatásos propagandát fejteni ki a magyar emigráció érdekében; ugyanakkor a levert szabadságharc eszméinek, céljainak terjesztésével napirenden szeretnék volna tartani a „magyar ügyet”, bízva abban, hogy a kegyetlen megtorlás ellen – valamely európai nagyhatalom vagy nagyhatalmak támogatásával – rövid időn belül újra kitörhet a felkelés Magyarországon. S nem utolsósorban szinte valamennyien tisztázni kívánták a közvélemény előtt saját szerepüket, saját felelősségüket is a bekövetkezett katasztrófában. E szándékok nem voltak mindig könnyen összeegyeztethetők, ezért gyakran találkozhatunk az események bemutatásánál és megítélésénél a tények koncepciózus válogatásával, csoportosítgatásával, nem egy esetben bizonyos dolgok elhallgatásával vagy elferdítésével. Nem szabad azonban túl nagy jelentőséget tulajdonítani ezeknek az önigazolás szándékával írott kitételeknek, hiszen még ezekből is értékes ismereteket szerezhetünk, mert mindig meghatározott politikai vagy személyes szándék/ok/kal íródtak. Ezeket tudva érdekes és tanulságos korrajzokat kapunk: ugyanannak a szabadságharcnak a történetét, csak más és más szemüvegén keresztül.

Különösen izgalmasnak ígérkezett emigránsaink életében az 1852. esztendő. Érdeklődéssel, ugyanakkor komoly aggodalommal és fenntartásokkal várták két emlékirat megjelenését. Az egyik szerzője GÖRGEI ARTÚR, a szabadságharc hadseregének főparancsnoka a legnagyobb katonai sikerek idején, a világosi fegyverletétel után Klagenfurtba száműzött honvéd tábornok volt, akire a kapituláció után az egész

¹ A tanulmány a Szemere Bertalan és kora c. tanulmánykötetben (szerkesztette RUSZOLY JÓZSEF, Miskolc, 1991.) Egy elfeledtetett kézirat. Szemere *Politikai jellemrajzainak* történetéről c. írás átdolgozott és bővített változata.

nemzet haragja zúdult, s akit szinte egy emberként kiáltottak ki – Kossuth hatásos propagandája, a vidini levélben megfogalmazottak alapján – árulóvá; a másiké SZEMERE BERTALAN, aki pedig emigrálásának szinte első percétől engesztelhetetlen Kossuth-ellenességével tüntetett. S 1852 májusában Lipcsében valóban napvilágot látott GÖRGEI emlékirata (*Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*), októberben pedig Hamburgban három füzetben (Abteilungban) megjelent SZEMERÉÉ is (*Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege*). Az előzetes félelmek beigazolódtak. Szemere munkájának hangvétele és tartalma ugyanis nyílt szakítást jelentett az addig követett emigráns politikai magatartással, a benne foglaltakat sokan egyfajta hadüzenetként is értelmezhatték. A volt miniszterelnök kíméletlen és nyers Kossuth-ellenes fellépésével áttörte a hallgatás falát, s immár szabad folyást engedett a kormányzóelnökkel szemben megfogalmazható kritikáknak. TELEKI LÁSZLÓ gróf a Kossuth iránt tanúsított emigráns magatartásról így vallott Klapka Györgynek még 1851. november 14-én:

„Mi akartuk mindnyájan, hogy mindennek /.../ képviselője ő legyen, (mármint Kossuth – P. I.). Mert hatalmasnak óhajtottuk hangját, midőn a világ népeirez beszélend. Akadályoztuk tetteinek taglalatát mindenütt, hol csak lehetett – akadályoztuk minden oly cikknek közrebocsátását, mi dicsőségének bármi részben is ártott volna, s midőn valakit nevezni kellett a világ előtt, mindig csak őt nevezünk.”

SZEMERE *Politikai jellemrajzai*-nak megjelenése után immár nem lehetett tagadni, hogy az emigráción belül szinte feloldhatatlan személyi – s olykor politikai – ellentétek feszülnek egymásnak.

A kormányzóelnöknek és miniszterelnökének már 1849 nyarától nem volt harmonikus a kapcsolata. Együttműködésüket több megoldatlan kérdés, és az ezekben képviselt eltérő álláspontjuk gátolta. Ezek közül a legsúlyosabb a kormányzói és a miniszterelnöki jogkör tisztázatlansága volt. Ennek következtében a kormány tagjai gyakran feleslegesnek ítélték saját tevékenységüket s – főleg Szemere – állandóan lemondással fenyegetőztek. Kritikájuk teljesen érthető és jogos, hiszen az alkotmányos kormányzást látták veszélyben a kormányzóelnök hatalmának kiterjedésében. Kossuth rendeleteket bocsátott ki miniszteri ellenjegyzés nélkül, a hadsereg parancsnokaival közvetlenül tartott kapcsolatot, s több intézkedése kifejezetten ellentétes volt a minisztertanácsi döntésekkel.

Kettejük kapcsolatát azonban végérvényesen az 1849. augusztus 11-i események mérgeztették el: Kossuth és a kormány egyes tagjainak lemondása, amelyet Szemere és Batthyány Kázmér gróf külügyminiszter nem írtak alá, ill. Görgei felruházása a legfőbb politikai és katonai hatalommal, amellyel a miniszterelnök és a külügyminiszter szintén nem értett egyet. Szemere dühét tovább táplálta, hogy Kossuth az

emigrációban – mintegy meg nem történtnek nyilvánítva lemondását – önhatalmúlag ismét magának követelte a kormányzóelnöki címet a vele járó hatalommal együtt.

A kormány lemondásának és a hatalom átadásának törvényességét Szemere az első perctől kezdve kétségbe vonta. Már 1849. szeptember 24-én Athénból levelet írt Párizsba a *National* szerkesztőségének, tiltakozva azon híresztelések ellen, miszerint ő is kéjgyevel látta volna el a lemondó nyilatkozatot:

„Ezt a hét miniszter közül valósággal csak három írta alá, a többi meg sem volt kérdezve, én sem, azonban nevemet alájegyezve látom, mit ezennel hamisnak nyilvánítok.

Én nem adhattam volna lélekismeretesen a diktatúrát Görgei kezébe akkor, midőn már meggyőződtem arról, hogy áruló. Ezt nem is tettem.”¹

Tiltakozó s önigazoló levele csak bevezetése volt egy hosszan tartó vitának, amely 1850 februárjától júniusig tartott a *Kölnische Zeitung* hasábjain. Szemere Batthyány Kázmér grófban szövetségest is talált, ellenfelei pedig Vukovics Sebő volt igazságügyminiszter és Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszterek voltak.² Vukovics és Horváth józan megfontoltsággal és észérvekkel igazolták a miniszterek augusztus 11-i eljárásának – a lemondásnak s a hatalom átadásának – szükségyszerűségét és törvényességét, amely ellen Szemere eléggé átlátszó okokkal emelt óvást. Igaz ugyan, hogy augusztus 11-én, a minisztertanács ülése után – érvelt – többször is hívták őt Csány László miniszter lakására, de mivel nem tudta, hogy milyen ügyben, nem tartotta fontosnak azonnal odasietni, s csak a harmadszori felszólításra jelent meg ott. A miniszterek azon beadványát tehát, amelyben bejelentették a kormány lemondását, s ugyanerre szólították fel Kossuthot is, így nem is láthatta, mivel megérkezése előtt már elküldték azt a kormányzóelnöknek. És amiatt utazott el kora dél-után Aradról – érvelt tovább –, mivel úgy hitte, már Kossuth sincs a várban, tehát a miniszterek beadványát meg sem kaphatta, s így érdemben nem is válaszolhatott rá.

A hosszan tartó vitából egyértelműen kiderült: SZEMERE nem hajlandó az emigrációban együttműködni Kossuthal, azért sem, mert Görgei mellett benne látta a

¹ Teleki László levelét lásd KLAPKA GYÖRGY: Emlékeimből. A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybeverve kiegészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: KATONA TAMÁS. Budapest, 1986. 480–483.; Szemere levele: SZEMERE BERTALAN Összegyűjtött Munkái. Naplóm. I. kötet. Pest, 1869. (a továbbiakban: SZBÖMI.) 69–70.; A szerkesztőségnek írt levél „nem jelent meg, Telekiék itt meggátolták megjelenését” – írta utólag Naplójába 1851-ben. SZBÖM I. 70.

² *Kölnische Zeiteung*, 1850. 50., 71., 80., 117–118., 146., 149. számok. Hosszan idéz a vitacikkekben id. GÖRGEY ISTVÁN: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. III. kötet. Budapest, 1888. 508–510., 512–527. SZEMERE utolsó cikkének (Utolsó szó Vukovics és Horváth urakhoz) kéziratát lásd Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) R 190. Szemere Bertalan iratai. 2. cs. 4. tételel.

magyar forradalom bukásának fő okozóját: „Görgei elárulta a hazát, Kossuth elvesztette szökése, alattomos szökése által” – jegyezte be naplójába már 1849 decemberének elején.³ Azáltal pedig, hogy ő nem írta alá a lemondó nyilatkozatot augusztus 11-én, utólag határozottan jogot formált arra, hogy az emigrációban Batthyány Kázmérral a magyar ügy egyedül törvényes képviselőjeként léphessen fel.

Kossuth szabadulása a törökországi száműzetésből (1851 szeptemberében), majd angliai villámlátogatása (1851 október végén, november elején) ismét lehetőséget biztosított Szemerének egy újabb Kossuth-ellenes hadjárat lefolytatásához. Az emigránsok londoni és southamptoni összejövetelein ugyanis Kossuth határozottan leszögezte, hogy – mint kormányzóelnök – továbbra is magát tekinti a magyar ügy törvényes s egyedüli képviselőjének, s feltétlen engedelmisséget vár mindenkitől. A kormányzóelnöki cím és hatalom ilyen önkényes visszavétele természetesen nyílt támadásra ingerelte Szemerét és Batthyányt.

A *Times* 1851. december 30-i és 1852. február 2-i számaiban egy-egy vitriolos tollal írt nyílt levél jelent meg a volt külügyminiszter tollából Kossuth ellen,⁴ melyeket a kortársak egyértelműen Szemere befolyásának tulajdonítottak:

„Szemere tollából került ki az egész szép mű, ezt mi párizsiak tisztán tudjuk. Éppen ebben áll Szemere fogása, hogy ő maga Kossuth ellen nem lép föl, nehogy a dolgok fordultával el vágta légyen minden közeledhetést, mit el nem mondhatna, mihelyt hírlapok útján személyes kitérőkre fakad [...] És ez az, miért én most már Szemerét egy nyomorult álorcás embernek tartom, ki mérgét más kehelybe önti, magát távol tartván szenvedélyétől, talán irigykedésétől a közönség előtt. Ördögös fickó ez, hidd el, de majd csak nála is be fog teljesedni egész mértékbe: mennél feljebb mászik a majom a fán, annál jobban látszik undok alfele” – olvashatjuk ALMÁSY PÁLNAK Vukovicshoz 1852. január 27-én írt levelében.⁵

Almásy indulatos kitérőése a tények ismeretében érthető, de Szemeréről alkotott értékítélete hamis. Nem szándékozott ő mérgét más kehelyébe önteni s Batthyány neve vagy tekintélye mögé bújni. Mint 1848/49 egyik meghatározó alakítója a nyílt támadás híve volt, ezért rövidesen levetette „álorcáját”, és saját neve alatt publikált két tanulmányt. Az elsőben természetesen a kormányzói cím használatának jogosságát vitatta:

„Kossuth törvény és jog szerint nem tarthatja magát többé Magyarország kormányzójának:

³ SZBÖM I. 76.

⁴ A leveleket közli A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. Az iratokat összeállította JÁNOSSY DÉNES. II. kötet, Első rész. Budapest, 1944. (a továbbiakban: JÁNOSSY II/1) 158–171.; A korabeli sajtóvtáról lásd JÁNOSSY i. m. I. kötet. Budapest, 1940. 347–352.

⁵ OL R 216 Vukovics Sebő iratai.

Mert önként lemondott hatalmáról.

Mert ezt a hatalmat másra ruházta át, és ehhez nem volt joga.

Mert az egész minisztérium (értsd: kormány) nevében lemondott anélkül, hogy előzőleg tárgyalta volna vele.

Mert azonnal átadta a legfőbb hatalmat Görgeinek, egy olyan embernek, akit ő – s ő inkább, mint mások – régóta árulónak tartott.

Végezetül, mert mindezt a vele együtt kinevezett minisztériummal való tárgyalás, illetve annak tudta nélkül tette, következőképpen még ami a formát illeti is, törvénytellenesen cselekedett.⁶

A második dolgozatában Kossuth 1848–49-i külpolitikai elképzeléseit és terveit részesítette kíméletlen bírálóban, levonva a következtetést, miszerint Kossuth miniszterként – még a Batthyány-kormány tagjaként – már esztelen forradalmár volt, a forradalom idején azonban megszünt az lenni:

„Ha az alatt az első időszak alatt több polgári erénnyel és hivatali bölcsességgel rendelkezett volna, talán nem tört volna ki a polgárháború, vagy legalábbis nem olyan hamar.

Ha a második időszak folyamán több bátorságot és valódi forradalmár lelkiületet mutatott volna, Magyarország kétségkívül nem veszett volna el. Ilyen volt politikája, melyet én soha nem osztottam.”⁷

A párizsi emigránsok nyilatkozatban tiltakoztak Szemere és Batthyány fellépése ellen, hazafiatlansággal, az emigráció tudatos megosztásával vádolván őket, s megtagadták velük az elvközösséget. A 21 ott élő emigráns közül 17-en írták alá az elítélő nyilatkozatot.⁸ A párizsiakkal együtt szinte mindenki megszakította a kapcsolatot Szemerevel, így ő egyre jobban magára maradt, 1851-ben kimaradt a párizsi emigránsok választmányából is. A kevesek, akik mégis ápolták vele a jóviszonyt, megpróbálták rábírní, fejezze be vádaskodásait, változtasson merev Kossuth-ellenességén, mert különben menthetetlenül magára marad.

„Kell, hogy arról gondolkozz, mi legyen a közeljövőben szereped – figyelmeztette őt a volt kormánybiztos LUDVIGH JÁNOS. Magad mondod, hogy izoláltan állsz, de ha meg sem mondanád, tudom, hogy a dolog akként áll. Én hozzátehetem, hogy otthon egy hajszálnyival sem vagy jobban, sőt számos, igen számos helyen a haza ellenségei közé számíttatol. [...] Ennek következése pedig – az én hitem szerint – az leend, hogy azon utat, mely hatásodat, befolyásodat megsemmisítette elhagyod, s kettőztetett erővel s kitartással arra terelsz, hol hazádat kitűnőn, hozzád illőleg

⁶ Az 1852. január 4-én írt cikket lásd *The Morning Courier and New York Enquirer*, 1852. február 9-i számában, közli JÁNOSSY II/1 290-294.

⁷ A levelet lásd a *The Examiner* 1852. január 31-i számában, közli JÁNOSSY II/1 463-476.

⁸ Az aláírók neveit közli JÁNOSSY i. m. II. kötet, Második rész. Budapest, 1948. 579.

szolgálhasd, talán megmenthesd, hiszen ha egy ember, egy név, nem is minden, iránya lehet megváltó, ha azt szenvedély nélkül s óvatosan tűzte ki, s rendíthetetlenül követi. Te, kedves Bertalanom, szerep nélkül nem maradhatsz, maradnod nem szabad. De szereped nem is lehet az, hogy a forradalom menetét paralizáld, nem az, hogy habozást idézz elő, s így az ügy kifejlését kétségessé tedd, vagy bárkit is habozóvá. [...] Hagyjad ezt s amazt, s gondold meg, hogy jelen állásod meg nem tartható, ha bármi fordulat költi fel az elnyomottakat. Előre kell utat választanod. És mivel késni nemigen lehet, mert a késedelem halál, kell hogy egyenesen megmondjam – miképp e pillanatban nem az ügy emberének, de ellenének tekint a magyar világ. Ezt hallani méltán fájhat, s lehet rajta keseregni, de van talán idő mindent jóvá tenni”⁹

A baráti figyelmeztetés hiábavalónak bizonyult.

Szemere értesült Kossuth amerikai körútjának sikeréről is, a megkülönböztetett bánásmódról, amellyel a volt kormányzóelnököt mindenhol fogadták. Úgy vélte, az a politikus akarja most kisajátítani magának az emigráció vezetését, aki egyszer már bebizonyította alkalmatlanságát az ország irányítására, aki egyszer már eljátszotta a haza sorsát, pedig kezében volt minden eszköz, hogy vezetésével kivívja és megőrizze az a rég óhajtott függetlenséget, s a világ közvéleménye most mégis hősként, a szabadság apostolaként üdvözli. Ennek megítélése szerint az az oka, hogy nem ismerik pontosan a levert magyar szabadságharc történetét, s benne Kossuth tevékenységét, szerepét és felelősségét. E hiányt nemcsak azért kell sürgősen pótolni, hogy mindenki valós Kossuth-képet alkothasson magának, de hasznos s ígéretes politikai következményeivel is számolni lehet. „A magyar ügy – írta október 1-jén elkéseredetten Perczel Mórnak – a francia literatúrában nincs reprezentálva kellőleg, a jeles író, aki nyilatkozik, mind a szlávok érdeke mellett szól. [...] Ez annyival fontosb körülmény, mivel a krízis pillanatában nem felénk fog fordulni a közvélemény, hanem az oláhok és szlávok felé kizárólag [...]”¹⁰

A szabadságharc történetét részletesen bemutató és értékelő munkára van tehát szükség, ez azonban idő- és munkaigényes vállalkozás, s a megíráshoz sem állt rendelkezésére több, nélkülözhetetlen dokumentum. Mindenesetre 1852 tavaszán műfajt váltott. A rövid, bizonytalanul megjelentethető hírlapi cikkek helyett nagyobb terjedelmű munka elkészítéséhez fogott hozzá. Politikai jellemrajzokat írt. A következőket jegyezte be naplójába e vállalkozásáról 1852 májusában:

„Én március végétől kezdve három jellemrajzon dolgoztam. Előbb csak Kossuthról írtam, ki akarván azt adni Amerikában a hírlapokban, de aztán eszembe jött,

⁹ Eötvös Loránd Tudományegyetem. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. (a továbbiakban: EKK) Litt. Orig. 582. 2–3.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. (a továbbiakban: OSZKK) Fond 89/136. 5.

miképp a magyar forradalom képét híven adandja Batthyány Lajos, Kossuth L. és Görgei jellemrajza, s mind a hármat kidolgoztam. Az első és utolsó bevégezte pályáját, azt higgadtan adom, Kossuth ellenben még él, izgat, tervez, szerepel, az övé eszerint sok helyen polémiai hangon van tartva; oka az is, mivel eleinte azt csak mint választ s megtámadást írtam, és csak később próbáltam belőle egészt alkotni.”¹¹

Mivel naplóbejegyzése 1852 májusában keletkezett, a „március végétől” kitétel nyilvánvalóan 1852 márciusát takarja. Ennek ellenére vitatott a *Politikai jellemrajzok* keletkezésének pontos időpontja.

FRANK TIBOR kitűnő Zerffi-„esettanulmányában” megemlíti, hogy Szemere kézírata már 1851-ben készen volt.¹² Állításának bizonyítására Blackwell angol diplomata 1851. november 7-én lord Palmerston külügyminiszterhez írott levelére hivatkozik. Ebben BLACKWELL beszámolt Szemere egy kéziratának elkészültéről, ugyanakkor említést tett arról is, hogy, „eddig tartózkodott a közzétételétől, tekintettel honfitársainak heves tiltakozására, akik – s nem is alaptalanul – tartanak tőle, hogy ártana a magyar ügynek, letépvén a nimbuszt az egyetlen magyar homlokáról, aki európai tekintélynek örvend. Semmi kétség, hogy egy Szemere-féle radikális véleménye, akit senki sem merne Ausztria bérenceként megvádolni, jóval nagyobb hatást gyakorolna Kossuth csodálóra ebben az országban, mint a Times cikkei [...]”.¹³ Kérdés azonban, vajon Blackwell e kézíraton valóban a *Politikai jellemrajzok*-at értette-e?

Az ellentmondás feloldására Szemere naplója és két levele kínál lehetőséget. Az első levelet 1852 júniusában írta Perczel Mórnak:

„Amiket Kossuthra nézve írtunk, azokat olvasd el magad, hogy megértsd. Megtalálsz a Times három, az Examiner egy számában. Kossuth égbekiáltó hibái ellen mi csak akkor keltünk fel, midőn a hazugság és képmutatás palástját újra felöltvén a magyar ügyet kezében veszélyeztetve láttuk. Nálam egy nagy munka volt már 1850-ben készen, nem publikáltam, várva, hogy miként viseli magát. Azt hiszem, óvást kelle tennünk ellene, miután – mint írod – fellépése óta dolgaink nem nyertek, de vesztek a közvéleményben.”¹⁴

A levélben említett, és már 1850-ben elkészült „nagy munkáról” semmit sem tudunk. Az biztos, hogy nem adták ki, nem ismerjük sem címét, sem tartalmát. SZEMERE 1849 decemberében, miután Párizsban berendezkedett az emigránséletre, a következőket jegyezte be naplójába:

¹¹ SZBÖM I. 160.

¹² FRANK TIBOR: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Frank) 92.

¹³ Idézi FRANK 92.

¹⁴ OSZKK Fond 89/136. 2.

„Én rendezvén magamat, három munkát akarnék bevégezni. 1. Theresia (napam) emlékezete. A forradalom áldozata lett. Nőmmel ő tett boldoggá. Ritka asszony volt. Bánatim kifejezésével nőmet vigasztalom. 2. A száműzött emlékezetei. Bujdoklásimat alakba öntve úgy írnék, hogy a hon maradtakban ébresztessék a bátorság, s a nemzetiség és szabadság érzete. 3. A magyar történetet írnám meg 1527-től kezdve máig, azaz a Habsburg-ausztriai-ház alatt, egész terjedelemben. Erre pár év kellend. Felhasználom a francia s angol kútfőket.

Az elsőt elvégeztem.

A másodikról gondolkodom.

A harmadikra munkába vettem az előkészületeket.¹⁵

A következő, valamilyen történeti munka írására vonatkozó bejegyzése 1850 áprilisában keltezett:

„Munkámban haladok. Májusban bevégezem, ha ismét nem esik rám a szédülés, mi a múlt hóban három hétig kínozott. Két kötet lehet belőle. Már német fordításával is foglalkozunk.”¹⁶

Ez év júniusában újabb bejegyzés utal – sajnos ezúttal is a téma pontosabb meghatározása nélkül – a készülő műre:

„Nincs kedvem semmihez. Úgy ülök itt, mint a madár az ágon, honnan tovább fog repülni. Olvasni sem tudok, mulatni sem, tanulni sem, még munkám sem végeztem be a bánat és fejszédülésem miatt – az utolsó fejezet van hátra. Az egész 33 sűrű ív leend.

De a német fordítás is halad: már le van fordítva 20 ív, a többi azért nincs, mivel Heilprinnek szeme megfájdult. Különben hárman is fordítják. Én átnézem, összehasonlítom, és ez szerfölött unalmas. Nem tudom, a szakács a maga főztét utálja-e, én már undorodom a magamétól. Kivált mivel a német egészen más, mint a magyar.”¹⁷

Egy hónap elteltével már jóval bizakodóbb:

„E hónapban munkámat bevégeztem. Nekem 37–38 ív, mi nagy 8-rétben nyomtatásban is annyit ad ki. Három kötet vagy rész leend.

De a fordító szeme mindig fáj.

A másik, Ludvig, nem bírja az irodalmi szép nyelvet, munkáját el kelle vetnem.

Adtam egy harmadiknak, Podhorszkynak, ki Széchenyi István fiánál nevelő volt, és akit Bécsből Széchenyi Lajos ok nélkül és csúfosan kihajtatott. Jeles fi, jeles filológ. Talán elvégre célt érek vele.

¹⁵ SZBÖM I. 79.

¹⁶ SZBÖM I. 96.

¹⁷ SZBÖM I. 102.

De míg nőm ki nem jövend, lehetetlen kiadnom olyan munkát, melyben minden szó egy nyíl az osztrák ellen. Ismét csak szenvedjen? Még tovább tartsák fogva? Azt nem tehetem, nem szabad tennem. Ő sokkal többet szenvedett, mint én.

E hónapban szinte [értsd:szintén] szenvedtem fejszédülésben. Ezért maradt e hónapra a XXI., az utolsó cikk, különben már a múlt hóban készen valék könyvemmel.¹⁸

A munka elkészítésével járó felszabadult örömét rövidesen újabb bosszúságok árnyékolták be: továbbra sem talált olyan munkatársat, aki tisztességesen lefordította volna azt németre. Keserűen jegyezte naplójába augusztusban:

„Munkám készen van. És mi szerencsétlen vagyok vele. Heilprin lefordított 14 ívet, és 4 hónap óta szeme fáj. Ludvigh lefordított 12 ívet, nem használhatom. Aztán adtam Podhorszkynak, ki a pyraenei fürdőbe ment, ő lefordított 6 ívet, és terhesen [értsd: súlyosan] megbetegedett. Kihez forduljak most? Hol találok embert, ki híven és szépen ír? És aztán nőm sem hozhatja ki vagyónát, veszélyeztessem ezt? És az ügy érdeke is mindig vesz! Talán mások meg is előznek. Minden gát összetolult munkám megjelenését megakadályozni.”¹⁹

A következő évben elszórva találunk még utalásokat, hogy művének fordításával bajlódik. 1851 májusában megemlíti, hogy időközben megérkezett feleségét is bevonta a munkába:

„Néhány hét óta munkám német fordításának átnézésével foglalkozánk ketten. Igen rossz fordítás. Én tudom, minek kell értelmének lenni, ő tudja, mi van jól németül, és a formára nézve is van helyes tapintata. Így dolgoztatunk: nekem azonban igen unalmas annyiszor átnézni művemet, nekem az ügyis csak fogamzásakor tetszik, azután undorodom tőle.”²⁰

Ezen ismeretlen munkájára vonatkozó utolsó érdemleges bejegyzését 1851 augusztusában írta naplójába:

„Munkámat azóta Hamburgba már elküldtem volna, de az angol kiadó miatt nem tehettem. De még egyikkel sem egyeztem meg. Isten neki, én nem leszek nehézkes, csak már megjelenjen. Csaknem elmúltá idejét – értve azt, hogy kelljen, mert a közönséget a folyó események elevebben érdeklik.”²¹

Ezen írására vonatkozó utalást ezt követően nem találunk, nem deríthető tehát ki, mi is volt e két-háromkötetesre tervezett mű. Ám szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk: nem a *Politikai jellemrajzok*. S nagyon valószínű, hogy Blackwell említett

¹⁸ SZBÖM I. 104–105.

¹⁹ SZBÖM I. 106–107.

²⁰ SZBÖM I. 122–123.

²¹ SZBÖM I. 129

levelében erre a korábbi munkára céloz, hiszen 1851 augusztusában Szemere angol kiadókkal is tárgyalt.

A *Politikai jellemrajzok* 1852. évi megírása mellett perdöntő bizonyíték Szemereinek 1852. december 11-én Hajnik Pálhoz írott levele. Ebben ugyanis a következőket olvashatjuk:

„Amit a Bangya-féle ajánlatról mondasz, az azért nem hihető, mivel munkámat, mely most Hamburgban megjelent, *1852-ben tavaszkor írtam, és így arról, ami nem létezett, 1851-ben nem lehetett szólni.*”²² (Kiemelés tőlem. – P. I.)

Az előzőekben tárgyalt ismeretlen munkája természetesen valamiképpen kapcsolódhatott 1848–49 történetéhez, de kizárt, hogy a szabadságharc története lenne, hiszen ennek megírásához 1851 augusztusában még csak előkészületeket tett.

„Különben az 1848–1849-i magyar lapokat és a magyar ügyben megjelent munkákat olvasom, kombinálok, mert az 1848–49-i évek történetét meg kell írnom. Ezzel tartozom a hazának – és magamnak. Gyűjteni unalmas – rendezni könnyebb lesz. Itt minden az összeállítástól függ. Szólni sem kell, csak előadni világosan azt, ami történt.”²³

A *Politikai jellemrajzok* megírásához mindenesetre ez is jó előtanulmányként szolgált. Elképzelhető, hogy bizonyos részeit fel is használta a jellemrajzok írásakor, mert 1852 márciusától viharos gyorsasággal készült el Batthyány, Kossuth és Görgei portréja. A feltűnő gyorsaságot indokoltta, hogy Kossuth jellemrajzát a kormányzóelnök amerikai körútja alatt szándékozott megjelentetni, tompítani akarván vele diadalmenetét. Ez nem sikerült.

A három portré kézírata 1852 május közepére elkészült. Két dologra volt még ekkor Szemereinek szüksége: jó fordító(k)ra, aki(k) átülteti(k) német, esetleg angol nyelvre – láttuk, előző munkájának megjelenése is főképp ennek hiányán bukott meg –, s megbízható, fogadókész kiadóra, aki felvállalja a munka megjelentetésével járó kockázatot. Balszerencséje azonban – mint az emigráció alatt annyi másban – ebben a vállalkozásában is tovább kísérte.

Jellemrajzainak fordítását a bécsi titkosrendőrség két legveszélyesebb besúgójára, a bizalmába férközött Bangya Jánosra és Zerffi Gusztávra bízta. Bangya és Zerffi változatos és eseménydús életpályát tudhattak maguk mögött, mire 1850–51-ben beálltak Bach ügynöki hálózatába.

Zerffi pályáját színészként kezdte, majd az 1840-es évek elején a konzervatív *Honderű* c. lapnak volt széppreményű munkatársa.²⁴ Ebben tette közzé a számára „hír-

²² Szemere Bertalan Összegyűjtött Munkái. V. kötet. Levelek. 1849–1862. Pest, 1870. (a továbbiakban: SZBÖM V.) 108.

²³ SZBÖM I. 129.

²⁴ Zerffi pályájára lásd FRANK TIBOR kitűnő munkáját.

nevet²⁵ hozó hírhedt színírátaikat és Petőfi-ellenes cikkeiket. 1848-ban azonban már a radikálisok egyik legnépszerűbb lapját, a *Reform*-ot szerkesztette, majd a *Der Ungar*-t. E látványos pálfordulás után azon sem csodálkozhatunk, hogy tagja lett az Egyenlőségi Társulat választmányának. 1849-ben már honvédtiszt, századosi rangfokozatig emelkedett, s mint segétsízt szolgálatot teljesített Aulich Lajos, majd Schweidel József tábornokok mellett is.

Nem érdektelenebb Bangya életútja sem. Ő a nemesi testőrségnél szolgált, majd Zerffihez hasonlóan újságírói pályára lépett. Egy ideig a *Pressburger Zeitung*-ot szerkesztette, majd a *Der Ungar* társszerkesztője lett – Zerffi mellett. Az Egyenlőségi Társulat őt is beválasztotta választmányába, majd 1848 szeptemberében beállt a honvédseregbe. Gyors karrierjére jellemző, hogy decemberben már őrnagy és zászlóaljparancsnok, 1849 tavaszán dandárparancsnok, a szabadságharc utolsó heteiben Komárom rendőrfőnöke ezredesi rangban. Forradalmiságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy 1849 februárjában önhatalmúlag lefoglalta és elkezdte árvereztetni Hám János esztergomi hercegprímás – volt szatmári püspök – tiszánánai magánvagyonát.²⁵ Megkülönböztetett figyelmet fordított Hám boraira, amelyeket – 76 szekérral – sűrűn Tiszafüredre, a hadsereg felügyelete alá szállíttatott.

Ilyen előélet után emigráltak mindketten, s léptek az osztrák titkosrendőrség szolgálatába. Emellett Bangya dolgozott a párizsi, sőt a porosz rendőrségnek is. Rövid idő alatt Bécs legjobban dolgozó, legtöbb információt szállító hírszerzői lettek. Feladatuk az emigráció belső politikai és személyi ellentéteinek kiélezése és elmélyítése, az emigránsok és a magyar ügy nemzetközi lejáratása volt. Ennek megvalósítása során bizton alapozhattak a szabadságharc alatt szerzett személyes kapcsolataikra, és az emigrációt egyre erőteljesebben megosztó széthúzó törekvésekre.

FRANK TIBOR kutatásaiból tudjuk, hogy a Párizsba érkező Bangyát Teleki László gróf ismertette össze Szemerével 1850 júliusában.²⁶ Zerffit pedig valószínűleg Bangya mutatta be a volt miniszterelnöknek. Amint tudomást szereztek Szemere készülő munkájáról, azonnal felajánlották szolgálataikat, hiszen ismerve a szerző elkeseredett Kossuth-ellenességét, céljaik eléréséhez nagyszerű eszközt láttak benne.

A fordítást tehát a Párizsban élő Zerffi és a Londonban letelepedett Bangya közösen végezte. 1852. április 22-én BANGYA levélben kérte Szemerét: „Ha Zerffi nem elég sebesen fordíthat, úgy tesszen egy cikket nekem átküldeni, én majd hamar lefordítom.”²⁷ Április 24-i levelében már örömmel nyugtázta: „Görgei Artúr po-

²⁵ OL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány. 1849:2115.; 1849. február 23-án Abádon kelt öngazoló jelentését Kossuthhoz lásd OL H 2. 1849:2559.; Pályájára lásd BONA GÁBOR: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1987. 98–99.

²⁶ FRANK 86.

²⁷ EKK Litt. Orig. 581:7.

litikai arcajzat megkaptam, senkinek nem mutatom, senkinek nem szólok, a fordításhoz már ma fogok hozzá, és sietendek, amennyire lehet.”²⁸ Bangya és Zerffi azonban mindent elkövettek a munka hírének szétkürtölésére, hiszen áprilisban már Ferenc József császár is tudott Szemere jellemrajzairól! Minden bizonnyal valamilyen másolatban elküldte Bécsbe a legérdekesebb fejezeteket is. A magyar emigránsok közül is egyre többen értesültek róla, s várták – ki szorongva, ki kárörömmel – megjelenését. Július 28-i levelében MEDNYÁNSZKY SÁNDOR így számolt be róla Klapka Györgynek:

„Hallott Ön már Szemere hamarosan megjelenő művéről, amely [...] főként Kossuth Lajos ellen irányul? A munka, ahogyan mondják, ahogyan Szerelmey mondja, aki Bangyától, Szemere tótumfaktjától hallotta, három életrajzot tartalmaz majd, nevezetesen Batthyány Lajosét, Görgeiét és Kossuth Lajosét.”²⁹

RÓNAY JÁCINT – igaz, már későn – figyelmeztette Szemerét fordítójának kétes magatartására 1853 januárjában:

„Midőn Perczel Londonba érkezett, Bangya meglátogató, mint egykori fővezérét, ki őrnagynak nevezé ki, s Ön munkájának kéziratával olvasás végett kétszer megkínálá, de Perczel nem fogadá el. Ezt magától Perczeltől tudom. Utóbb, midőn a munka megjelent, Bangya a korrektúrapéldányt küldé el Perczelnek, s így ő volt első, ki Önnek munkáját Londonban olvasá.”³⁰

Ugyanerről BANGYA még 1852. november 1-jén úgy számolt be Szemerének, hogy Perczel véletlenül meglátta nála a jellemrajzokat és elkérte, elolvasásuk után pedig dühösen kifakadt szerzőjük ellen, mert őt nem dicsérte meg kellően munkájában. Számíthat tehát arra, hogy a készülő Perczel-önéletrajzban kemény bírálatban lesz része.³¹ „Perczel [...] most énrám haragszik, mivel Görgei életrajzában az ozorai győzedelmet az ő érdemének is tulajdonítom” – jegyezte naplójába Szemere 1852 novemberében.³²

A fordítás azonban lassan készült, pedig Bangya is, Zerffi is folyamatos és megéröltető munkáról számoltak be. „A fordításon erősen dolgozom, már a harmadik íven dolgozom, a lefordított íveket azonnal letisztáztatom, és úgy fogom az egészet átküldeni, csak a többi is minél előbb készülne el” – írta BANGYA Szemerének május 3-án.³³ A volt miniszterelnök mégis elégedetlen volt fordítói munkájával. Keserűen jegyezte meg naplójában ugyanebben a hónapban: „A német fordítás megy lassan

²⁸ OSZKK Levelestár.

²⁹ OL R 295. Klapka György iratai.

³⁰ OL R 190. Szemere Bertalan iratai. 2.cs. 5. tétel.

³¹ EKK Litt. Orig. 581:25.

³² SZBÖM I. 169.

³³ OSZKK Levelestár

és rosszul, Zerffi tolla nem rossz toll, de ő maga hanyag, hazug, hálátlan ember. Adósom is, e munkáját is készpénzzel fizetem, és mégsem siet. Pedig mindennek megvan a maga kora, ha az elmúlik, ki mit egyszer elszalaszt, nem bájolja vissza azt. Azóta már nyomathatnák, és íme, ő nincs készen.»³⁴

Hogy háborgása jogos volt, bizonyítja KARL MARXnak május 6-án Engelshez írt levele is: „Most Bangya fordítását javítom, amelyet Szemere magyarul írott jellemrajzairól készített. Az eredeti, amelyet csak nagy nehezen lehet a gyatra, és sokszor szinte érthetetlen, a nyelvtannal és a consecutio temporummal folytonosan hadilábon álló fordításból kihámozni, minden bizonnyal remek.»³⁵ Marx egyébként nemcsak a jellemrajzok fordítása körül bábáskodott, hanem kiadó keresésében is segítséget nyújtott Bangyának, akire Szemere a könyv megjelentetésével járó valamennyi feladatot rábízott. (Így Marx amerikai kapcsolatait felhasználva sikerült pl. 1853-ban Joseph Weydemeyer segítségével a *Reform* c. lapban folytatásokban közléteni Görgei jellemrajzát – a másik kettőt azonban már nem.)

Nem véletlen természetesen, hogy Marx segítséget nyújtott Szemere munkájának megjelentetéséhez, miként az is érthető, miért ítélte el Kossuth 1848–49-es és emigrációbeli tevékenységét. A magyar ügyről szerzett információi ugyanis főképp Szemerétől, Bangyától és Zerffitől származtak. Érthető tehát, hogy a jellemrajzokról a következőket írta egyik elvbarátjának:

„Minden sora fölényes szellemre vall, és a megvetésnek és gúnynak általa kiváló ügyességgel alkalmazott rendszere érthetővé teszi a demokraták dühét. Noha persze Magyarország álláspontjához híven, óklasszikus módon a »hazát és a polgárt« helyezé mindenek fölé, írását ízig-vérig kritikai szellem hatja át. Az az ember, aki így gondolkodik, és így ír, nem osztrák ügynök.»³⁶

Egy másik írásában pedig a következőket vallja ugyanerről: „Ajánlom Szemere úr nemrégiben megjelent, Batthyány Lajosról, Görgei Artúrról és Kossuth Lajosról írt életrajzát mindazoknak, akik nem akarnak a népszerű előítéletek előtt meghajolni, hanem tárgyilagos ítéletet szeretnének alkotni.»³⁷

Engelshez írott leveléből pedig immár kristálytisztán csengenek ki Szemere előítéletei: „Világosan kiderül a következő: az osztrák dinasztia trónfosztását, amely meghírdetésének pillanatában apolitikus és káros volt, Kossuth Lajos úr rendezte meg, hogy magának biztosítsa a kormányzói posztot, mert attól tartott, hogy ha

³⁴ SZBÖM I. 160.

³⁵ KARL MARX és FRIEDRICH ENGELS Művei. (a továbbiakban: MEM) 28. kötet. Budapest, 1971. 62-63.; Szemere és Marx kapcsolatára lásd MALLER SÁNDOR: Marx és Szemere. Századok, 1956. 667-708.

³⁶ KARL MARX–ADOLF CLUSSHOZ, 1852. május 10-én. MEM 28. kötet 491.

³⁷ 1853. március 4-én írt cikkét lásd MEM 8. kötet. Budapest, 1960. 528.

habozik, az később ellenállás nélkül a győztes Görgeié lesz. Azt a hibát, hogy Budát ostromolták, ahelyett, hogy Bécs ellen vonultak volna, szintén Lajos okozta, akinek arra fáj a foga, hogy családjával együtt győztesként ünnepélyesen bevonuljon a fővárosba.³⁸

A „nemzetközi összefogás” ellenére a jellemrajzok csak nem akartak megjelenni. SZEMERE már Bangyát is meggyanúsította, hogy szabotálja a kiadást:

„Bangyára bízom a jellemrajzok kiadását Londonban, de ő vagy hanyag, vagy ügyetlen, vagy éppen csalfa ember. Minden volt, míg a kézirat ott nem vala, angol és német kiadó bőségben, és most semmi nincs, az előbbi pozitív ígéretek mind elmúltak, mint a füst. Sok kellemetlenségem van emiatt vele, a kiadókkal, s kivált mivel nem tudom, mit higgyek róla, Bangyáról.”³⁹

A fordító pedig továbbra is csak ígéretett, kiadókkal tárgyalt és válogatott közöttük. Március 29-én a következőket írta Szemerének:

„Egy berlini kiadóra fogok szert tehetni, ha a német fordításban Ausztria nemigen hevesen lesz megtámadva, mit már azon tekintetből is ajánlani bátorkodom, mert ha célt akarunk érni, szükséges, hogy e munka leginkább honunkban olvasson. Ha már Kossuth és a haza bukása között van a kérdés, úgy minden jó hazafiát fogja látni, hogy inkább 100, ha kell ezer ember bukjon.”⁴⁰ Április 3-án kelt levelében pedig a következőképpen érvelt: „Németországban nem Campe, hanem más kiadót fogok szerezni, kinek neve Ausztriában és Magyarországon nem a proskribáltak közé tartozik. Én hiszem, hogy e munkának nagyobb lesz hatása, mint mi gondoljuk, és minekutána Kegyed nem Ausztria történelmét, hanem a magyar forradalom három híres emberét rajzolja, tehát magam is azt hiszem, hogy legjobb Ausztriáról hallgatni, ezzel elvbéli áldozat nem történik, a fő cél pedig el lesz érve. Hogy lássák könnyűhiszemű honfitársaink hamis isteneiket meztelenségükben, és hadd okuljanak.”⁴¹

A német kiadást szeptember végére sikerült megszervezni, végül mégis Hoffmann és Campe, tehát Marx kiadója jelentette meg a munkát. Az angol kiadás azonban tovább késett, pedig Szemere valamennyi tiszteletdíjáról lemondott Blackwell javára, csak jelentesse meg minél hamarabb írását, ezt azonban már nem sikerült elérnie. 1852 nyarán Angliában a parlamenti választások minden más háttérbe szorítottak, s nem akadt kiadó, aki vállalta volna a megjelentetéssel járó kockázatot. Október 7-én Bangya már arról számolt be Szemerének, hogy Blackwell visszaadta a kéziratot,

³⁸ MEM 28. kötet. 63.

³⁹ SZBÖM I. 162.

⁴⁰ OSZKK Levelestár.

⁴¹ OSZKK Levelestár

de semmilyen magyarázattal nem szolgált arról, hogy miért mondott le kiadásáról.⁴²

Mire 1852 október közepén Szemere kézbe vehette kinyomtatott jellemrajzait, már elfásult a hosszú várakozásban, nem tudott igazán örülni a három kis füzetnek. Novemberben így vall erről naplójában:

„Munkám csakugyan megjelent október 15-én. Campe a három füzetet három külön részben, három helyen nyomatta, hogy gyorsan jelenhessen meg. Úgy veszem észre, külön füzetben azért adta ki, hogy ha pl. Batthyány Ausztriába nem juthatna is be, Kossuth talán be fog juthatni. Az Allg. Wiener Zeitungban azonban olvasom, miképpen a császári rendőrség az egész birodalomban eltiltotta.

Nagyon sajnálom, hogy így adatott ki, anélkül, hogy még egyszer átnézhettem és átdolgozhattam volna, mert egészen másképpen írnám meg most; akkor a pillanat hevében az egész polémiai alakot öltött magára. Szenvedély látszik Kossuth rajzában, ámbár nálam az nem vesz erőt az igazságon soha. Azonban az ellenzőt sokan hajlandók ellenségnek venni.

A darabos, faragatlan, harmóniátlan és gondatlan német stíl pedig még gyöngébbnek mutatja a munkát, mint amilyen az valóban.

Én mindenesetre kimondtam Kossuthról meggyőződésemet, oly tények alapján, miket tagadni leghívebb emberei sem képesek.

Vele többet azért én nem fogok bajlódni.⁴³

Műve vegyes visszhangra talált. Perczel Mórt, a kevesek egyikét, akivel még tartotta a kapcsolatot, magára haragította vele; Kossuth nem foglalkozott a személyét ért – nem is váratlan – támadással; gróf Batthyány Lajosné Genfből köszönőlevelet küldött a szerzőnek. Az angol és francia lapok kisebb-nagyobb terjedelemben ismertették, néhol méltatták a *Jellemrajzokat*. A szerző 1853. január 4-én látható örömmel és elégedettséggel számolt be Rónay Jácintnak:

„Tegnap az Examinerben olvastam munkám rövid, de kedvező ismertetését. [...] Annál inkább örülök neki, mivel még nem küldtem példányt az Examinernek, és főképp mivel ilyen tekintélyes és radikál lap ítéletét többre becsülöm a Times-féle nem liberális lap ítéleténél. Kossuthot ugyan látszik kímélni, de a kímélet inkább maliciózus kímélet, midőn azt mondja, »weaknes«-ét (gyengeség) kár volt annyira nyomni, és hogy »perhaps« (talán) csak a két első arcképet kellene angolra fordítani.⁴⁴

Az emigránsok általános véleményét fogalmazhatta meg MEDNYÁNSZKY SÁNDOR Klapkához 1852. december 13-án írt levelében:

⁴² EKK Litt. Orig. 581:23.

⁴³ SZBÖM I. 168.

⁴⁴ SZBÖM V. 74-75.

„Szemere könyve kétségkívül ártott Lajosnak. Sok adat megdönthetetlen ellene, azt mi úgyis régen tudtuk; csak hogy ily marakodás legkevésbé van most és a külföld előtt helyen.”⁴⁵

Batthyány Lajos, Görgei Artúr és Kossuth Lajos jellemrajzait két motívum fűzi szorosán össze. Az első: a három jellemrajzban Szemere – a teljességre törekvés szándéka nélkül – a szabadságharc történetét foglalja össze, sőt Batthyány jellemrajzában visszatekint a reformkor pártküzdelmeire is. A második: Szemere engesztelhetetlen Kossuth-ellenessége. Ennek köszönhető, hogy nemcsak Kossuth jellemrajza, de Batthyányé és Görgeié is vádirat a volt kormányzóelnök személye és tevékenysége ellen.

Naplójában többször is megemlítette, hogy munkájában leginkább a források hiánya hátráltatta. Minden bizonnyal felhasználta KLAPKA GYÖRGY két emlékiratát,⁴⁶ SZILÁGYI SÁNDOR munkáit,⁴⁷ a *Közlönyt*, továbbá Bangyától és Zerffitől is kaphatott szóbeli információkat, akárcsak a Párizsban élő emigránsoktól – elsősorban Batthyány Kázmértól és Teleki Lászlótól. Kéziratoss forrásanyag alig állt rendelkezésére. Amit összegyűjtött, ill. emigránstársaitól kapott, annak egy részét közölte a jellemrajzokban, igaz nagyon pontatlanul és megcsonkítva: az iratokból a neki elmentmondó, a nem őt igazoló passzusokat egyszerűen kihagyta.

Az íráskor természetesen figyelembe kellett vennie, hogy munkáját elsősorban külföldön, Magyarország történetét kevésbé ismerő emberek olvassák majd. Batthyány jellemrajzában ezért hosszan ismertette a szabadságharc kitörésének előzményeként Magyarország és Ausztria századokra visszanyúló kapcsolatának alakulását, valamint a reformkor gazdasági–társadalmi–politikai törekvéseit.⁴⁸

Szemere az első felelős és független magyar miniszterelnökről – kritikai észrevételei ellenére – a legnagyobb elismerés hangján szólt. Batthyányban látta megtestesülni azt a politikust, aki ha előbb kezd el készülni a fegyveres harcra, ha korábban ismeri fel, hogy Bécsben a szép szavakon és ígéreteken kívül semmilyen garanciát nem kaphat az áprilisi törvények tiszteletben tartására, sikeresen végigvezethette volna a szabadságharcot, igazi forradalmár válhatott volna belőle, hiszen

⁴⁵ OL R 295. Klapka György iratai.

⁴⁶ KLAPKA első visszaemlékezése 1850-ben Londonban (*Memoirs of the War of Independence*), majd Lipcsében (*Memorien von April bis October 1849*) jelent meg.

⁴⁷ SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben*. Pest, 1850.; SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar forradalom napjai július elsője után*. Pest, 1849.; SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar forradalom férfiai*. Pest, 1850.; SZILÁGYI SÁNDOR: *Görgei és fegyverletétele*. Pest, 1850.

⁴⁸ Szemere jellemrajzainak magyar nyelvű kézírata OSZKK Fol. Hung. 1953. Nyomtatásban egy bő okmánytárral kiegészítve megjelent 1990-ben. SZEMERE BERTALAN: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. Okmánytár. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította HERMANN RÓBERT és PELYACH ISTVÁN. Budapest, 1990.

az ehhez szükséges valamennyi személyes tulajdonsággal bírt. Csakhogy nem volt forradalmár, s nem is akart azzá válni. Az ellentéteket a dinasztiaival – politikai hitvallásából eredően – békés úton akarta kiegyenlíteni, ezért Bécsben legfeljebb azt vethették a szemére, „hogy az alkotmánynak véde, a szabadságnak híve volt”. Közismert elvhűsége megakadályozta, hogy – a tömeg szimpátiáját keresve – feladja politikai meggyőződését, s letérjen a „legalitás ösvényéről”. Ezért nem is talált más indokot Batthyány vértanúságára, mint a dinasztia bizonyos tagjainak személyes bosszúvágyát. Hibái közé sorolta viszont, „hogy kormányzásra szükséges ismerettel, sem gyakorlattal nem bírván, a minisztérium tevékenységének, ő mint elnök, sem egyseget, sem következetes és koncentráltabb irányt nem tudott adni”, valamint „hogy már július előtt vagy ő nem lépett ki a minisztériumból, vagy abból Kossuthot nem léptette ki – magától nem lépve ki –, miután ők két teljesen ellenkező politikát követtek, melyek közül egyik a másikat szükségképpen paralizálta”. Ugyanakkor dicsérte Batthyány egyenes jellemét, bátor magatartását mind az Udvarral, mind a túlbuzgó pesti forradalmárokkal szemben; következetes békepolitikáját, amelyet akkor sem adott fel, amikor az ország egén sötét felhők tornyosultak; s benne tisztelte azt a kormányférfit is, „aki nem ugyan a forradalom, hanem tisztán a belső béke fenntarthatásának szűkebb szempontjából megtette azon intézkedéseket, melyek a későbbi dicsőséges harc alapjául szolgáltak”, vagyis felállította az első tíz honvédszázalajat, és fegyvereket vásárolt külföldről.

Batthyány jellemzésekor minduntalan előtör Szemeréből a szépírói hajlam, és a miniszterelnököt, mint a 19. századba csöppent ókori görög férfiideált jeleníti meg előttünk. Természetesen nem ok nélküli ez az idealizált Batthyány-kép. Főhajtás ez az egykori harcostárs s vértanú előtt. Főhajtás az özvegy előtt, aki Szemere 1852. június 18-án született kislányának volt a keresztanyja, s akivel 1852 nyarán még azt tervezték, hogy Genfben áttelepülve létrehoznak ott egy kisebb magyar kolóniát.⁴⁹ Párizs klímája egyébként is elviselhetetlen volt Szemere állandó fejfájással ágyban fekvő beteg feleségének. S főhajtás volt végül az elvbarát, Batthyány Kázmér előtt is, aki – talán egyedül – végig kitartott Szemere mellett, s aki Kossuth-ellenes hadjárataiban sohasem hagyta cserben. Egyébként is Batthyány miniszterelnöksége idején a legteljesebb egyetértésben dolgoztak együtt hosszú hónapokig, a gróf kellően méltányolta Szemere politikai és jogi ismereteit, fontos feladatokkal bízta meg. Rábízta például Pozsonyban 1848 márciusában miniszterelnöki irodájának megszervezését, őt küldte Pozsonyból Pestre – mint a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagját – a háborgó, forradalmi, a minisztérium és az országgyűlés munkájával már elégedetlen főváros lecsillapítására. S a kormánynak Pestre költözése

⁴⁹ SZEMERE 1852. július 7-i levele gr. Batthyány Lajosnéhoz OL R 295. Szemere Bertalan iratai. 2. cs. 5. tétel

utáni időszakából sincs semmilyen adatunk arra, hogy együttműködésüket bármilyen ellentét zavarta volna.

A második, terjedelmesebb jellemrajz Görgei Artúré. Az ő megítélésénél és jellemzésénél Szemeréből már előbújik a kíméletlen intrikus, aki nem riad vissza a tények tudatos meghamisításától sem, csakhogy minél sötétebb képet festhessen az egykori fővezérről. Már a jellemrajz indítása is elgondolkodtató: Görgei gróf Zichy Ödön felakasztatásával „szétszakította a láncot, mely az országot a dinasztiahoz kötötte”, pedig „a kormány és az országgyűlés még mindig a kibékülés reményein csüggött. Kossuth csak szóval hirdette a forradalmat, Görgei volt az, ki azt vérontással megkezdette.” A váci kiáltvánnyal pedig már a Honvédelmi Bizottmányt és Kossuthot akarta megbuktatni. 1849 tavaszán „bajtársai közt cselszövényt” indított, hogy az új fővezért, Dembinski altábornagyot buktassa meg. Evégett szabotálta a lengyel származású tábornok parancsainak végrehajtását; ezért engedte elfutni Schlik hadtestét 1849. február elején Kassa környékén. (Mi sem jellemzőbb Szemere következetességére, mint hogy az akkor Kossuthhoz írt jelentésében még Klapka nyakába varrta Schlik elszalasztását.) Azért nem nyertük meg a kápolnai csatát sem (1849. február 26–27.), mert Görgei két hadosztálya „csak akkor jelent meg, midőn a csatának már vége volt”. Egymás után olvassa Görgei fejére képtelen vádpontjait, a sorok között olykor mégis ott cseng: ez a férfi azért született katonai tehetség volt, tudott hadsereget teremteni, táborában fegyelmet tartani, az ellenséget a legváratlanabb húzásával képes volt zavarba hozni. Elismerő megjegyzéseit egy-két lappal később – önmagának is ellentmondva – természetesen „korrigálja”, még keményebb hangon bírálva Görgeit, s az előbb még elismert s megdicsért tulajdonságoknak a hiányát kéri számon tőle. Szemere egyik megteremtője s talán legkövetkezetesebb hírdetője volt a Görgei árulásáról szóló mítosznak, de sokakkal ellentétben ő más indítékokkal magyarázza a „gyalázatos tettet”.

„Amit Görgeiről Kossuth mond, hogy pénzért árulta el a hazát, az alaptalan rágalom. Görgei nem becsüli az elveket, az igaz, de a pénzt sem. [...] Görgei azon tettéért, hogy Világosnál a fegyvert föltétlenül lerakta, nem áruló, hanem gyáva; az ő legnagyobb bűne abban áll, hogy előbbi tetteinek egy hosszú sorozata által oda-juttatá a dolgot, miszerint a fegyverletétel szükségessé s kénytelenséggé vált. [...] Ő nem volt áruló anyagi enzésből, ő elvesztette a hazát pusztá dacbul, szeszélyből, gyűlölségből, s egy melegebb haza- és szabadságszeretet hiányából.”

Szemere végletes Görgei-ellenességét eltérő politikai meggyőződésükön túl személyes okok is meghatározták. Emlékezetében élénken éltek még a tiszafüredi „katonai puccs” eseményei, ahol a „lázadó”, engedetlen Görgeit meggyőződése ellenére volt kénytelen megbízni ideiglenesen a fővezéri teendők ellátásával. Legkellemetlenebb élményei közé tartozhatott az a pár nap is, amelyet 1849. augusztus 3-át követően töltött Görgei táborában gróf Batthyány Kázmérral együtt. Hogy Görgei

jellemrajza mégsem tökéletesen megsemmisítő írás, annak két oka lehet. A száműzetésben élő, hazájában árulónak bélyegzett volt fővezért nyugodtan kihúzhatta lehetséges vetélytársainak sorából. Másrészt bizonyos kérdések elbírálásánál azért állt – talán kényszerből – Görgei mellé, mert ezzel egyetlen potenciális ellenlábását, Kossuthot még megsemmisítőbb kritikában részesíthette.

A harmadik, legterjedelmesebb írás Kossuth jellemrajza. Mondanivalójának súlyát, a Kossuthal való végleges leszámolás szándékát bizonyítja, hogy már a Batthyány-jellemrajz némely része is, a Görgei-jellemrajznak pedig megközelítőleg a harmada a kormányzóelnök bírálatával foglalkozik. Míg az első két rész többkevesebb következetességgel időrendben követte nyomon Batthyány és Görgei pályafutását, itt érveit egy-egy gondolat köré csoportosította. Kérdéseket tett fel önmagának (Kossuth republikánus-e? Kossuth próféta-e? stb.), s az ezekre adott tagadó válaszokban vette megsemmisítő kritika alá az elnök tevékenységét. Szemere Kossuth pályáján mindössze két olyan korszakot említett meg, amikor véleménye szerint ő tehetségének és képességeinek megfelelő munkát végzett, s azt jól látta el. Az első ilyen időszak az 1832–36 közötti, amikor az *Országgyűlési Tudósításokat* szerkesztette, a második pedig 1841-től 1844-ig tartott, amikor is a *Pesti Hírlap* szerkesztője volt:

„Azonban az tagadhatlan, miképp Kossuth akkor volt leginkább helyén, midőn egy hírlap élén állt, midőn izgatott és ébresztett, midőn tanácsolt és tervezett, midőn mint a szó nagy mestere maradt a szó terén, itt használt a legtöbbet, itt ártott a lehető legkevesebbet.”

1844 után, miután „egyéni érdekből” lemondott a lapszerkesztésről, s az „izgatott” pályájára lépett, már mind az ellenzék, mind a nemzet szempontjából káros tevékenységet folytatott. Szemere vádpontjai közül íme a legsúlyosabbak: Kossuth cselekedeteit mindig a személyes érdeke vezérelte; Batthyány békepolitikáját „paralizálta”, s ezzel belekényszerítette az országot egy véres forradalomba, anélkül, hogy arra azt felkészítette volna; a forradalomra csak szavakban készült, tettekben nem; mihelyt az ország fővárosát az ellenség megközelítette, személyes gyávaságról téve tanúbizonyságot, mindig az első volt, aki azt futva elhagyta; Görgeiben felismerte, hogy áruló, de nem volt bátorsága hozzá, hogy elfogassa, helyette többször is rábízta a fővezérséget; a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadtatásával szakadást idézett elő a nemzetben; 1849. augusztus 11-én önkényesen, a minisztertanács összehívása nélkül adta át a diktatúrát Görgeinek; lemondott a kormányzóelnöki hatalomról, de amint török földre lépett, és életét biztonságban tudhatta, törvénytelenül visszavette azt.

Szemere mesterien értett ahhoz, hogy Kossuth erényeiből is hibát kovácsoljon. S miközben hosszan sorolta a volt kormányzóelnök politikai és jellembeli fogyatékosságait, elhallgatta vagy eltorzította érdemeit. Kétségtelen, Szemerének sok kérdésben (pl. a kormányzóelnöki cím használatának jogosságában, Henningsen kül-

detésének bírálatában,⁵⁰ Kossuth emigrációs tevékenységének kritizálásában) igazat kell adnunk. A magyar emigránsok egymás közti levelezésében is szép számmal találunk Kossuth tevékenységét keményen bíráló, olykor elítélő megnyilatkozásokat. Csakhogy ők politikai megfontolásokból, olykor személyes érdekeiket is szem előtt tartva tartózkodtak a nyilvános bírálattól. Szemere vállalta ezt, s ha célt akart érni, vállalnia kellett az ezzel járó veszélyeket is. Kossuth nimbusza, kultusza azonban erősebbnek bizonyult az ő rosszhiszemű vádakkal (is) terhelt igazságainál. Nem sikerült sem az emigránsokat, sem a nemzetet elidegenítenie a levert szabadságharc vezető politikusától.

Végérvényesen s visszavonhatatlanul egyedül maradt.

A *Politikai jellemrajzok*-ban megfogalmazott gondolatok nemzedékeken keresztül meghatározták és megmerevítették a Batthyányról és Görgeiről kialakított képet. Történetírásunkban és tudatunkban így lett Batthyány legfőbb jellemvonása – ha egyáltalán figyelmet fordítottak az első magyar miniszterelnök személyére és munkásságára – az eltúlzott udvarhűség és lojalitás. Így lett Görgeiből áruló, aki pénzért vagy pusztán csak elvtelenségből elárulta a hazát, s ezzel elgáncsolta a nemzet jogos szabadságvágyát.⁵¹ Szemere személyes tragédiája, hogy éppen a bírálatának keresztüztüébe állított politikusról, Kossuth Lajosról alkotott ítélete ellenkezett homlokegyenest a nemzet ítéletével. Ez a Kossuth portré volt hosszú évtizedekig legfőbb akadálya annak, hogy jellemrajzai magyarul megjelenhessenek. A Kossuth-kultusz ugyanis nem viselte volna el, hogy bálványáról ily mértékben leszedjék a szenteltvizet, még ha a vádak többségét azonnal és hitelt érdemlően meg is lehet cáfolni. S ezzel Szemere műve, s maga Szemere is hallgatásra ítéltetett. A 19. század azon kevés politikusa közé tartozik ő, akit az utókor szinte tudatosan próbált „kiírni” a nemzet történetéből.

Az egykori miniszterelnököt emigrációs évei alatt kudarcok sorozata érte. Elvesztette két gyermekét, ill. az egyiket meg sem ismerhette, hiszen az 1850. március 20-án született Terézia Ilona május 11-én még Magyarországon meghalt; felesége állandóan betegeskedett, s az év nagy részét ágyban kellett töltenie; gazdasági vállalkozásai, melyekkel családja megélhetését kellett volna megalapoznia, majdnem

⁵⁰ Kossuth 1849. október 2-án Vidinben felhatalmazta Charles Henningsen angol újságírót „... hazánk legmelegebb barátjai egyikét ... mindent tenni, mit Komárom megtartására, biztosítására szükségesnek látand, kinevezni vagy letenni bárkit, amint azt jónak ítéli, a nemzetet jutalmazásra vagy kárpótlásra kötelezni.” Henningsen – szerencsére – már nem tudta átvenni a parancsnokságot Komáromban, mert a várórság október 3-án kapitulált. A megbízólevelet közli HAJNAL ISTVÁN: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. kötet. Budapest, 1928. 495.

⁵¹ Szemere Görgei jellemrajzából vette át pl. HORVÁTH MIHÁLY is a szabadságharc történetét feldolgozó munkájában (Magyarország függetlenségi harcának története. I–III. kötet. Genf, 1865.) a legtöbb Görgei-ellenes vádat.

a csőd szélére juttatták; politikai törekvéseit az emigránsok elutasították. Megkeseredett emberré vált. A Kossuth jellemrajza elé írt „önbiográfiája”, melyet a tervezett amerikai kiadás elé készített, hitelesen tudósít erről :

„A szerző önbiográfiája

Most másodízben szólok fel az amerikai nép előtt, tehát célszerűnek tartom magamat részletesben bemutatni illő tisztelettel. Nevem a cikk alá van írva. Koromra nézve 39 esztendő vagyok. Midőn a magyarok Krisztus születése után a 884. évben Európába bejöttek, hét szuverén vezérök volt, egyiket Hubának hívták, ennek fia volt Szemere, s családomból azóta folyvást e nevet viseli. Jól tudom, hogy vagy soha nem élt Ádám, vagy ha élt, minden ember tőle származik le, azonban ez ősi eredetemre azért vagyok büszke, mert eszerint családomból a szabadságot az ázsiai síkon, mitegy Isten kezéből vevén egyenesen, azt nem köszöni koronás főnek, még kevésbé az ausztriai dinasztiaé. Több évek során át viselvén megyei, municipalitási hivatalt, minnek kútfeje nálunk a nép szabad választása, később ugyanezen nép által három országgyűlésre küldtettem el képviselőül. 1848-ban az első magyar minisztériumnak, mint belügyminiszter, tagja valék; midőn a dinasztia és nemzet közt a fatális szakadás végképpen megtörtént, az ideiglenes kormány tagjainak egyike voltam; 1849-ben pedig, az ausztriai dinasztia letételének kimondása után, midőn Kossuth úr kormányzó lett, én a miniszteri tanács elnöke lettem. Azon tetteben, miszerint a diktatúrát Görgei generálnak Kossuth úr gyáván átadta, nem vettem részt, s ő már augusztus 17-én 1849-ben honát sietve elhagyta, midőn mi, Batthyány Kázmér és én, még augusztus 23-án Orsovánál az utolsó 2400 emberrel csatát vívtunk.

Íme, ez politikai életem rövid vázlata. Árnyékoldalaimmal, hibáimmal a közönséget nem untatom, azoknak kikürtölését bízom Kossuth úrra és barátaira, különösen Pulszky úrra, akiről nem kétlem, hogy bár 1850-ben a Kölni Újságban nyilvános óvást tett az ellen, hogy ő és Kossuth úr nem republikánusok, hogy ők Ledru Rollin és Mazzini-féle főtlen republikánusokkal semmi összekötetésben nincsenek, most magát és urát mint becsületes republikánust mutatja be az amerikai nagy népnek.”

Zur Geschichte des Werkes „Politische Charakteriskizzen...“
von Bertalan Szemere

Am Anfang der 50-er Jahren im 19-en Jahrhundert erschienen nach der Niederschlagung des Freiheitskrieges zahlreiche Erinnerungen und Memoiren von unseren emigrierten Politikern und Offizieren. Unter den Werken mit verschiedenem Niveau und Inhalt erweckte besonders großes Interesse die Erinnerung von Bertalan Szemere, die 1851 mit dem Titel „Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege“ erschien. Szemere hat den Lebenslauf und die in den Ereignissen gespielte Rolle drei hervorragender Persönlichkeiten des Freiheitskrieges dargestellt und beurteilt, indem er über die Geschichte 1848/49 schrieb. Sein Ziel mit diesen Charakterskizzen war eindeutig, er wollte Lajos Kossuth, seinen jetzt schon politischen Gegner zugrunde richten.

Das Verhältnis zwischen den beiden Politikern war schon 1849 in Ungarn sehr gespannt. Szemere, der Ministerpräsident hatte das Gefühl, dass er aus dem Schatten von Kossuth, dem Gouverneur nicht austreten kann, obwohl er mit seinen Fähigkeiten und Begabung zur Lösung grösserer Aufgaben, nämlich der Rettung der Heimat predestiniert wäre. Als Kossuth und seine Regierung abgesagt hat, hat er diese Schrift nicht unterschrieben, denn er hat gemeint, er könnte so in der Emigration als rechtskontinuierlicher Ministerpräsident der Führer Nummer 1 bleiben. Er wollte natürlich beweisen, dass Kossuth des Vertrauens der Nation nicht mehr würdig sei, er habe nämlich die politische Macht, die er seit der Reformzeit besass, missgebraucht. Charakteristisch ist also in diesem Werk die „Kossuth-Gegnerschaft“, die bewusste und konzeptionelle Umwertung der Vergangenheit.

Die Tragödie von Szemere aber besteht darin, dass sein Werk von allen Zeitgenossen eben wegen des Kossuth-Bildes abgewiesen wurde. Der sich herausbildende und noch heute anwesende Kossuth-Kult liess „seinen Held“ nicht so negativ beurteilen.

Die politischen Charakterskizzen erschienen so erst 1990 auf ungarisch.